

Liisa Kunnas-Pusa & Tarja Knuutinen

”Kyllä tuon sais jo polttaa kun on tuommonen rähjänä.” – Kulttuuriperinnön rakentumisen ja tutkimuksen kerrostumia Pohjois-Savossa

Ingressi:

Pohjoissavolainen arkeologinen kulttuuriperintö on muodostunut, ja muodostuu, kulttuuriperintöprosesseissa, joissa toimijoina ovat tutkijoiden lisäksi paikalliset ihmiset. Tutkimuksen kerrostumat ovat rakentaneet virallista näkemystä kulttuuriperinnöstä jo vuosisatojen ajan. Tuona aikana kansanvalistuksesta on siirrytty kohti kansalaistiedettä ja kansallisromanttisista muinaismuistoista kohti moniäänistä kulttuuriperintöä.

Kirjoittajien esittely:

Kirjoittajat ovat arkeologeja (FM) ja tohtorikoulutettavia Helsingin yliopistossa. Vuodesta 2017 lähtien heillä on ollut SKR:n Pohjois-Savon maakuntarahaston rahoittama tutkimusprojekti *Kallaveden vesistöalueen asutuksen muuttuva kuva kivikaudelta rautakaudelle*.

Författarna är arkeologer (FM) och doktorander vid Helsingfors universitet. Sedan år 2017 har de arbetat med ett forskningsprojekt om förändringar i bosättningen kring sjön Kallavesi från stenålder till järnålder. Projektet finansieras av Norra Savolax landskapsfond (Finska Kulturfonden).

The authors are archaeologists (MA) and doctoral candidates at the University of Helsinki. Since 2017 they have been working on a research project about the archaeology and settlement history of Northern Savo, funded by The Northern Savo Regional Fund of The Finnish Cultural Foundation.

Johdanto

Vuonna 1887 iisalmelaisyntyinen opettajaopiskelija Alli (Alina Augusta) Nissinen (Kuva 1) kierteli Iisalmen kihlakuntaa Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattina. Lapinlahden Savonnevalla hänelle esiteltiin paikallista nähtävyyttä: Aittaa, joka oli tarinoiden mukaan toiminut viljavarastona isonvihan aikaan. Kuten otsikon lause osoittaa, kaikki paikalliset eivät arvostaneet tällaista kulttuuriperintöä.¹

Kuva 1.

Suomen Muinaismuistoyhdistys (SMY) perustettiin vuonna 1870. Se oli Suomen ensimmäinen järjestäytynyt organisaatio, joka otti tehtäväkseen muinaistutkimuksen edistämisen. SMY:n edustamiin tieteenaloihin kuuluivat arkeologia, kansatiede, taidehistoria ja kulttuurihistoria, ja yhdistyksen stipendiaatit ja retkikunnat kokosivat monipuolisesti arkeologisia ja historiallisia esineitä, tietoja muinaisjäänöksistä ja kansatieteellistä aineistoa sekä dokumentoitiin kirkkorakennuksia ja kirkollista taidetta – muistiin merkittiin siis tietoa kaikesta, mitä nykyään kutsutaan kulttuuriperinnöksi.² SMY:n taidehistoriallisia retkikuntia tutkinut Leena Valkeapää pitää niitä kulttuurihistoriallisesti merkittävänä ja tärkeänä perustutkimuksena mm. Suomen keskiaikaisista kirkoista.³ Samalla tavoin muinaisjäänösretkien kertomukset ovat tärkeä osa suomalaisen arkeologian historiaa.

Kuten Savonnevan aitta, kulttuuriperintö herättää keskustelua. Se voi olla eri tasoilla merkittäväksi koettua, tuhansia vuosia vanhaa tai jotain uutta, positiivista tai negatiivista; melkein mitä vaan säilyttämisen ja muistamisen arvoiseksi katsottua.⁴ Kulttuuriperinnön tutkijan Laurajane Smithin⁵ mukaan kulttuuriperintö jaetaan aineelliseen ja aineettomaan, vaikka oikeastaan se on kokonaan jälkimmäistä. Se koostuu merkityksistä, joita ihmiset yhteisössään antavat kulttuuriperintönä pidetyille ilmiöille: ilman niitä Stonehenge tyypistyy ”kivikasaksi”⁶. Kulttuuriperintöä käsittelevässä keskustelussa nostetaan usein esiin muinaisjäänösten ja niitä ympäröivän ja selittävän yhteisön välinen suhde⁷. Muinaisjäänös on kulttuuriperintöä sen ympärillä tapahtuvien nykyhetken kulttuuristen prosessien takia, kuten muistamisen, unohtamisen ja keskustelun⁸. *Muinaismuiston ja kulttuuriperinnön* välillä on selvä käsitehistoriallinen jatkuvuus: Kulttuuriperintö-termi korvasi muinaismuiston 1950-luvulla alkaneessa muutoksessa ja omaksui suuren osan sen merkityssisällöstä, tosin laajentuen määritellystä kansallisesta menneisyydestä kohti vähemmistöjä ja arjen kulttuuriperintöä.⁹

Myös kulttuuriperinnön tutkimus itsessään, kuten tämä artikkeli ja sen kuvaamat kenttätöyt, on osa *kulttuuriperintöprosessia*, joka Anna Sivulan mukaan on menneisyyttä historioivaa, jatkuvassa muutoksessa olevaa toimintaa: osa menneisyyden jäljistä valitaan ”menneisyyden käsittämistä palveleviksi esimerkeiksi ja todisteiksi”¹⁰. Kulttuuriperintö on osa paikallisidentiteettiä, ja joskus paikallinen yhteisö ja ulkopuolinen tutkija saattavat olla eri mieltä keskeisimmästä kulttuuriperinnöstä¹¹. Nissisen kertomuksessa kulttuuriperinnön rakentuminen ja käsitteellistäminen tapahtuu paikalliseen väestöön kohdistuvana kansanvalistustyönä. Nykyisin kulttuuriperintöön liittyvien prosessien ihanteena pidetään pikemminkin keskustelua kuin yksisuuntaista valistusta, mutta todellisuudessa vanhat ajatusmallit elävät yhä. Tasapainottelu näiden näkökulmien välillä näkyy esimerkiksi keskustelussa yleisökaivauksista ja metallinetsinharrastuksesta¹².

Tutkimuksen varhaisimmat kerrostumat

Vuonna 1775 julkaistiin Turun akatemiassa Johannes Bilmarkin ohjauksessa Sigfrid Henrik Porthanin maisterin arvosanaa varten laadittu väitöskirja *Descriptio paroeciae Cuopio*¹³. Kaukaisimmassa menneisyydessä Pohjois-Savon alueen kerrotaan olleen myyttisten jättiläisten, "Metelin kansan", asuttamaa, vaikka Porthan suhtautuukin perimätietoon epäilyksellä. Varsinaisia muinaisjäännöksiä tai löytöjä hän ei mainitse, lukuun ottamatta "Metelin väen" jäljiksi oletettuja ja heidän mukaansa nimettyjä paikkoja, kuten Maaningan Metelinkallion varhaismetallikautisen röykkiöalueen¹⁴. Porthan mainitsee myös historiallisen ajan kohteita, kuten Kuopion Pisanvuoren mahdollisen vanhan valtakunnanrajan ja Tavinsalmen kuninkaankartanon, mutta varoo ottamasta kantaa liian epämääräisiksi kokemiinsa tietoihin.¹⁵ Verrattuna joihinkin lähialueita koskeviin tutkimuksiin¹⁶, Porthanin katsaus on arkeologiselta kannalta hyvin suppea ja nojaa suurelta osin Leppävirran kirkkoherran Johan (Hans) David Alopaeuksen vuonna 1761 Kuninkaalliselle Kansliakollegiolle Tukholmaan lähettämään selostukseen¹⁷.

Kuva 2.

Ensimmäinen tieto löydöistä alueelta on vuodelta 1840, jolloin (tuolloin Kuopion, nykyisen Siilinjärven) Kasurilan Mattilasta on toimitettu kaksi hopeapikaria ja ruokalusikka yliopiston kokoelmiin Helsinkiin. Yliopiston kokoelman kivikautisten esineiden luettelossa vuodelta 1863 mainitaan vain tarkemmin määrittelemätön kiviesine sekä taltta Iisalmelta, ja lisäksi Kuopion lyseossa säilytettävä kiviesine¹⁸. Vuoden 1874 kohdalla Museoviraston arkeologisten esinekokoelmien pääluettelossa Muinaiskalupäiväkirjassa¹⁹ mainitaan Kuopion Haminalahdesta muutamaa vuotta aikaisemmin löydetty viikinkiaikaiset esineet. Vuosisadan lopulla alueelta keräsi muinaisesineitä kokoelmiinsa myös vuonna 1883 perustettu Kuopion Isänmaallinen Seura (KIS).

Vuonna 1878 SMY lähetti H. E. Wegeliuksen tutkimaan Kuopion kihlakuntaa. Wegeliuksenkin katsauksen arkeologinen anti jää vähäiseksi: Porthanin tapaan hän kertoo perimätiedon jättiläisistä ja mainitsee tunnettuina löytöinä edellä mainitut esineet ja kiinteinä muinaisjäännöksinä "Hiiden rauniot" ja muut ajoitukseltaan tuntemattomat kivikasat²⁰. Maaningan Myhkyrin ja Ruuskalan saarissa olevia röykkiöitä kerrotaan "herrojen lehtorien Rudbäckin ja Gustaf Schmidtin" tutkineen²¹.

Alli Nissinen Iisalmen kihlakunnassa 1887

*"Siellä luonnonhelmassa unohtaa kaikki epämukavuudet ja löytää juuri hauskuutta siellä, missä "puusta katsoen" luulisi epämukavuutta ja ikävää tapaavansa. Siellä kyllä palkitsee matkan vaivat omituinen tunne, jonka kansan keskellä olo vaikuttaa."*²²

Nissisen innoituksena toimi ihailu "kansan suoraa ja vaatimatonta elämää ja sen muinaisuuden tietämistä" kohtaan. "Muinaisuuden tietämisen" voidaan myös tulkita tarkoittavan sitä, että tietoisuus menneisyyden perinnöstä on niin voimakas ja itsestään selvä osa paikallista identiteettiä, että se on tiedostamatonta, sisäsyntyistä "tietämistä". Nissisen kertomuksessa muinaisuuden tietäminen yhdistyy luonnonmaisemaan, jonka osa kulttuuriperintö on (Kuva 3). Nissinen olisi halunnut lukea muinaismuistoksi esimerkiksi Nilsiä kirkolla Paavo Ruotsalaisen haudan lähetyvillä kasvaneen suuren koivun.²³ Hän ihailee alueen vesistöjen kauneutta, mutta toisaalta maaston soisuus ja soiden ylittämisen vaikeudet ovat ainoa liikkumiseen liittyvä ongelma, jonka Nissinen erikseen mainitsee. Soiden yli kulki kapeita pitkospuita, ja Nissisellä oli turvanaan vain "koivuinen sompasauva". Jotkut paikalliset olivat pelänneet hänen uppoavan "suopurnuun"²⁴.

Kuva 3.

Nissinen kartoittaa asutushistoriaa tarinoiden kautta. Iisalmen Haapajärven lappalaisveljeksistä kertova "wanhin asutustarina" pyrkii selittämään paikannimiä, joissa esiintyy sana "lappi".²⁵ Sukutarinat taas sisältävät sekä hupaisia anekdootteja että pyrkimystä todellisten historiallisten tapahtumien rekonstruointiin. Esimerkiksi Iisalmen seudulla tunnetusta Pöksyläisen suvusta kerrotaan, että he olivat alun perin Kärkkäisiä, mutta eräs suvun jäsen sai uuden nimen erityisen kauniista "säämyskäisistä polvipöksyistään". Perimätiedon kattama historia alueella ei kuitenkaan ulotu juuri 1700-lukua pidemmälle: Poikkeuksellisesti yhden suvun kantaisän kerrotaan paenneen Savoan "kauan ennen isoa vihaa Wiipurista"²⁶ Tarinan todenmukaisuus on epäiltävää, mutta se osoittaa perimätietona kerrotun historian ulottuneen paikallisten mielissä 1500-luvun lopulle, sillä päähenkilön kerrottiin olleen piispa Juustenin poika.

Nissisen reittiä on vaikea päätellä kertomuksen avulla, sillä se ei tunnu etenevän kronologisessa järjestyksessä, eikä kaikkia vierailtuja paikkoja todennäköisesti mainita (Kuva 4). Lisäksi monet tarinat on merkitty muistiin ilman tietoa niiden keräyspaikasta. Nissisen tutkimusalueeseen kuului Iisalmen kihlakunta, joka sisälsi nykyisten Iisalmen, Kiuruveden, Vieremän, Lapinlahden, Sonkajärven (ent. Rutakko) ja Nilsiä (nykyisin osa Kuopiota) alueet.

Kuva 4.

Kiuruvedellä ihmiset kertoivat Nissiselle kiviesineistä, joita heillä oli ollut ennen kuin joku kiertelevä mies oli kerännyt pois ja kertonut vievänsä "Helsingin herroille". "Ukonkynsiä" kerrottiin olleen taloissa runsaastikin, löytyneen pelloilta, mutta kaikki olivat tietysti kadonneet tai lasten leluina.²⁷ Usein kiviesineistä sanottiin, että "Mihin lie joutuneet, olisitpa tullut muutamia vuosia aiemmin". Nissinen kuitenkin sai Kiuruvedeltä mm. Abel Fromin löytämän kivisen nuijan, jossa oli viivakoristelua ja reikä²⁸. "Käärmeiden kärjäkiviä" olisi ollut tarjolla enemmän, kun Nissinen viitsi kerätä²⁹. Ainoana varsinaisena muinaisjäännöksenä Kiuruvedeltä mainitaan Hautajärven Kyllöniemellä ollut lapinraunio, josta on myös piirros (Kuva 5). Nissinen kertoo sen keskellä olleen palaneita kiviä ja sen muodon muistuttaneen enemmän tasaista latomusta, kuin rökkiötä, mistä syystä hän tulkitsi sen kodanpohjaan kuuluneeksi tulisijaksi³⁰.

Kuva 5.

Myös ainoat Lapinlahdelta mainitut muinaisjäännökset ovat rökkiöitä. Lapinlahdelta löytyneet kiviesineet kerrotaan lähetetyn KIS:lle; erityisesti niitä oli löytynyt vuonna 1880 valmistuneen kirkon hautausmaalta. Nissinen kuvailee laajalti kirkkoa, joka on vielä nykyäänkin maisemassa varsin huomiota herättävä rakennus, sekä vanhasta kirkkorakennuksesta varastoon siirrettyjä esineitä ja kirkon maalauksia³¹.

Nilsin löydöt olivat luonnonhistoriallisia: Syvärin Leväniemeltä kerrottiin löydetyn mahdollisesti mammutin hammas, joka oli lähetetty Helsinkiin, sekä isosta hampaasta lohjenneelta näyttänyt luunkappale, jonka kauppias Kronqvist aikoi lähettää KIS:lle.³² Iisalmen ja Sonkajärven alueelta erinäisiä rökkiöitä kerrottiin löytyneen monista paikoista. Nissinen pohtii, johtuvatko "Hiitten kiukaiden" ja "Lapin uunien" nimitykset siihen, että niistä on otettu kiviä käytettäväksi kiukaissa ja uuneissa³³. Nykyisen Sonkajärven keskustan kohdalla Nissinen havaitsi lapinraunioiden lisäksi suorassa linjassa olevia kuopanteita, joiden hän tulkitsi liittyvän seudulla tuolloin yleiseen sudenpyyntiin. Kuopat ovat saattaneet olla myös vanhempia pyyntikuoppia, joiden on aina toisinaan katsottu esiintyvän lapinraunioiden läheisyydessä. Myös hyvin yleinen suomalainen tarinaperinne kallioissa havaituista ihmisten ja eläinten jäljistä, joiden kerrotaan syntyneen silloin "kun kivet olivat pehmeitä kuin taikina" oli voimissaan Iisalmessa.³⁴

Kiviesineitä enemmän iisalmelaisia kiehtoivat tarinat sotien aikana piilotetuista aarteista, joiden luo juhannusyönä palavat aarrealkeat johdattavat. Valkeiskylästä (Vieremällä) oli löytynytkin vuonna 1882 Kustaa Vaasan ja Juhana III:n rahoja sisältänyt kätkö. Koljonvirran taisteluun liittyi Iisalmessa paljon kansanperinnettä. Nissisen isälläkin, maanviljelijä Paavo Nissisellä, kerrottiin olevan "wanhan-

ajan miekka, jossa on vaskinen kahva ja johon on kuvattu 3 kruunua”, josta hän ei suostunut luopumaan.³⁵

Nissinen kuvailee runsaasti paikallisten ihmisten suhtautumista. Heti aluksi ei kannattanut ottaa puheeksi muinaisjäänöksiä, vaan ”kun sitten kerran saa tuvan väen puheisiin niin vähitellen tietoja vuotaa”³⁶. Kertomuksensa perusteella Nissiseen ei suuntautunut hänen sukupuolensa takia muuta kuin uteliaisuutta, mikä ilmeni mm. kysymyksinä Nissisen siviilisäädystä. Eräs talon emäntä luuli lyhyttukkaista Nissistä ”tukan ostajaksi”.³⁷ Satunnaisesti ilmennyt epäluulo kohdistui häneen enemmänkin koulutettuna iisalmelaisena, joka oli muuttanut pois kotiseudultaan ja toimi ulkopuolisen tarkkailijan ja kansanvalistajan roolissa. Nissisen muista aikansa ”muinaistutkijoista” poikennut sukupuoli saattoi jopa pehmentää hänen sosio-ekonomisen asemansa luomaa eroa paikallisiin.

Tutkimuksen kerrostumia Nissisen jälkeen

Vuonna 1894 Iisalmen Haapajärvestä (Kuva 3) löytyi rautamalmin noston yhteydessä Suomessa erittäin harvinainen esine: varhaismetallikautinen pronssimiekka³⁸. Samana vuonna H. J. Heikel tarkasti kivikautisen taltan löytöpaikan Vennäinjärvellä (nykyisin Sonkajärvellä), ja keräsi talteen kolme samalta pellolta löytynyttä kiviesinettä. Paikka vaikutti Heikelin mielestä mielenkiintoiselta kivikautiselta kohteelta, mutta paikalla 1898 vierailut Hjalmar Appelgren ei löytänyt mitään asutukseen viittaavaa. Lähellä sijainneen Hiekkapakan torpan mailta löytyi mm. saviastianpaloja, piikärki ja taltta³⁹.

Arkeologiset tutkimukset Pohjois-Savon alueella lisääntyivät vähitellen 1900-luvun aikana⁴⁰. Tutkimuksissa on karkeasti eroteltavissa kolme vaihetta:

- 1) n. 1890–1960 kaivaustutkimuksia tehtiin usein mielenkiintoisten irtolöytöjen löytöpaikoilla. Systemaattisia tutkimuksia ei tehty edes suurten rakennushankkeiden yhteydessä, esimerkiksi kun vuosina 1902–1904 Savon rataa jatkettiin Kuopiosta Iisalmen kautta Kajaaniin.⁴¹
- 2) 1970-luvulla useimmissa kunnissa tehtiin ensimmäiset inventoinnit, joissa löydettiin uusia kohteita.
- 3) 1990–2010-luvuilla lisääntynyt maankäytön paine ja rakennushankkeet ovat aiheuttaneet uuden arkeologisen tutkimuksen aallon kaava-inventointien ja koekaivausten muodossa. Tutkimuskaivaukset sitä vastoin ovat lähes kokonaan lakanneet.

Kallaveden muinaisrannoilla -projekti käynnistyi alun perin vuonna 2017, jolloin kirjoittajat saivat Pohjois-Savon maakuntarahastolta apurahan tutkimushistorian ja tunnettujen kohteiden tietojen kartoitukseen. Vuonna 2019 tehtiin kaksi noin viikon mittaista inventointia tutkimushistorian ja

vesistömallien perusteella valituille alueille. Nissisen retken reittien kanssa polkumme kohtasivat lähinnä Iisalmessa, sillä muut tutkimusalueemme sijaitsivat Kuopion ympäristössä, minne Nissisen alue taas ei ulottunut (Kuva 6).

Kuva 6.

Suurimpana erona Nissisen kuvaileman maiseman ja vuoden 2019 inventointiympäristön välillä on varmasti maaseudun autioitumisesta ja peltojen viljelyn lopettamisesta seurannut yleinen metsittyminen ja heinittyminen. Näiden seikkojen aiheuttamista hankaluuksista löytyy tosin viitteitä jo esimerkiksi Lauri Pohjakallion 1970-luvulla laatimista inventointikertomuksista, joissa useiden tarkastettujen kohteiden yhteydessä mainitaan peltojen olevan kesannolla, minkä vuoksi tarkempia havaintoja ei voitu tehdä.⁴² Myös rannat ovat nykyään huomattavasti vaikeakulkuisempia ja peitteisempiä kuin Nissisen aikaan, koska vanhoilla rantaniityillä ei enää laidunneta. Maaseudun asutus on nykyään voimakkaasti keskittynyttä, ja sen ulkopuolella on lähinnä kesämökkejä. Nissisen aikaan väestö eli hajallaan pirteissä ja taloissa, kylämäistä asutusta oli sen sijaan hankalampi löytää.

Vuoden 2019 inventoinneissa liikuttiin lähinnä pihapiirien ulkopuolella ja metsäisissä maastoissa, pääasiassa siksi, että kesannolla olleille pelloille ei kannattanut mennä. Paikallisiin asukkaisiin törmättiin maastossa harvoin, mutta käytyjen keskustelujen perusteella ihmiset olivat hyvin kiinnostuneita arkeologiasta. Monilla oli tietoa esimerkiksi pihapiirin lähistöllä olevista vanhemmista rakennusten perustuksista, mutta tietoisuus tunnetuista muinaisjäännöskohteista oli vähäisempää. Omaan kotiseutuun kohdistuvaan arkeologiseen tutkimukseen suhtauduttiin kuitenkin positiivisesti, ja keskustelujen päätteeksi todettiin usein, että on mukavaa, kun joku on kiinnostunut alueen historiasta⁴³.

Kansanvalistus, kansalaistiede ja kulttuuriperintö

Nissisen ajan kansanvalistuksellisen ajattelun ja nykyisen osallistavan kulttuuriperintötyön ja kansalaistieteen välillä voidaan nähdä sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Nissisen mukaan muinaisjäännösten löytymisen edellytyksenä on kansan opettaminen etsimään niitä⁴⁴. Koulutettujen asiantuntijoiden vastuulla ei siis ole opetella liikkumaan maastossa ja tunnistamaan muinaisjäännöksiä, vaan luontotuntemukseltaan ylivertaisten paikallisten ihmisten: ”Äkkiä mailla kulkevan on mahdoton kaikkia kohtia katsella ja ahoja astuskella, jollei vaan hänelle paikkoja ennen löydettyinä osoiteta”⁴⁵. Vaikka SMY:n stipendiaattien keruuretkiä on usein pidetty ensimmäisinä arkeologisina inventointeina, tutkimusprosessi poikkesi nykyisestä. Muinaisjäännösten systemaattinen kartoitus ja varsinkin uusien

kohteiden etsiminen arkistoselvitysten, topografian ja vesistömallinnuksen perusteella tuli osaksi arkeologista tutkimusta laajemmin vasta 1960-luvulta lähtien.

Nissisen ajan muinaisjäänösvalistus kohdistettiin maaseudun väestöön, joka liikkui elinkeinonsa vuoksi paljon luonnossa. Nykyään suurin osa muinaisesineitä löytävistä ei-arkeologeista on metallinetsinharrastajia. Keskustelussa harrastajien, arkeologien ja kulttuuriperinnön välisestä suhteesta voidaan nähdä kaikuja 1800–1900-lukujen vaihteen muinaisjäänösvalistuksesta. Arkeologien suhtautuminen metallinetsijöihin painottuu huoleen muinaisjäänösten tuhoutumisesta liian innokkuuden tai piittaamattomuuden takia, toisaalta asianmukaisesta yhteistyöstä on hyviä kokemuksia. Metallinetsijät taas toivovat enemmän mahdollisuuksia päästä auttamaan tutkimusprojekteissa⁴⁶.

Paikallisesti merkittävä kulttuuriperintö on usein arkista, joskus jopa näkymätöntä, mutta sillä on suuri merkitys yksilöiden ja yhteisöjen identiteetille.⁴⁷ Nissisen ajan pohjoissavolaiset tuntuivat arvottavan paikallisia ilmiöitä kuvaavat tarinat kaikkein korkeimmalle. Nissinen harmittelee sitä, että ihmiset kertoivat paljon mieluummin tarinoita, sananlaskuja ja loitsuja, kuin tietoja muinaisjäänöksistä: ”kansalle oli kovin outoa kiinteitten muinaisjäänösten kyseleminen”⁴⁸. Muinaisjäänöksiin ei ollut muodostunut paikallisten mielissä samanlaista tunnesidettä, kuin esimerkiksi tarinoiden henkilöihin ja heihin liittyviin paikkoihin. Jälkimmäisten suhteen paikallinen yhteisö oli *itse* ollut toimijana ja valinnut, mitkä menneisyyden jäljet muuttuvat osaksi kulttuuriperintöä ja identiteettiä.

Vaikka Savonnevan aitta lukeutuukin paikallisidentiteettiin kuuluvaan kulttuuriperintöön, se olisi siitä huolimatta joutanut kyläläisen mielestä polttaa, ja syynä mainittiin sen ulkomuoto ”rähjänänä”. Olisiko rakennus sitten ollut mieluisampi kauniimpana, vai liittyikö negatiivinen arvotus sen yhteyteen isoonvihaan eräänlaisena ”synkkänä kulttuuriperintönä”? Tuskin, sillä Nissisen kohtaamat paikalliset eivät muutenkaan arvostaneet vanhoja rakennuksia, ja yleisestikin rakennusperintö nähtiin pitkään käyttötavarana, eikä säilyttämisen ja suojelun arvoisena⁴⁹.

Menneisyyden muistojen arvotuksessa onkin tapahtunut 132 vuoden aikana muutos, joka ehkä ilmentää nykyisen muuttuneen maaseudun katkosta omaan menneisyyteensä. 1800-luvun lopun maaseudulla aineetonta kulttuuriperintöä arvostettiin ja paikallisidentiteettiä rakennettiin tarinoilla menneisyydestä, mutta aineellisen kulttuuriperinnön arvotus sitoutui sen hyödyllisyyteen: Kiviesineitä pidettiin tallessa oletettujen taikavoimiensa takia, mutta löydetyt metalliesineet yleensä sulatettiin tai myytiin metallin arvosta, vanhat rakennukset purettiin ja rakennusmateriaalit kierrätettiin. Vuoden 2019 inventoinnissa kohdatut pohjoissavolaiset eivät enää osanneet kertoa

loitsuja ja sukutarinoita. Sen sijaan heidän ympäristöstään löytyvät menneisyyden materiaaliset jäänteet, kuten vanhat rakennusten perustat, olivat muuttuneet arvoituksellisiksi ja kiinnostaviksi.

Lähdeluettelo

Arkistot

Appelgren, Hjalmar 1899. *Iisalmi Wennäinjärvi Hietapakka, kivikautisen asuinpaikan tarkastus*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Heikel, H. J. 1894. *Iisalmi Vennäinjärvi, kivikautisen asuinpaikan tarkastus*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Nissinen, Alli 1887. *Muinaisjäänöksiä Iisalmen kihlakunnassa*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Pohjakallio, Lauri 1975. *Siilinjärven esihistoriallisten kohteiden inventointi 1975*. Tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Verkkolähteet

Halolan tilan ja tutkimusaseman historiaa. Luonnonvarakeskus Luke.

<https://portal.mtt.fi/portal/page/portal/mtt/mtt/esittely/toimipaikat/maaninka/historiaa>. Luettu 1.3.2020.

Kallaveden muinaisrannoilla -projektin Facebook-sivut. <https://www.facebook.com/muinaissavo/>. Luettu 13.3.2020.

Martat.fi. Marttaliiton puheenjohtajat: Alli Nissinen.

<https://www.martat.fi/martat/marttaperinne/henkilot/marttaliiton-puheenjohtajat/alli-nissinen/>. Luettu 13.3.2020.

Muinaiskalupäiväkirja. Museoviraston arkisto. Kulttuuriperinnön palveluikkuna.

https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/kmloyto/read/asp/r_default.aspx. Luettu 20.2.2020.

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852, Helsingin yliopisto. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi>. Luettu 1.3.2020.

Kirjallisuus

Appelgren-Kivalo, Hjalmar 1908. Kivikauden tutkimuksia. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXIV*, 1–42.

Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur, Lund.

Bohman, Stefan 2003. Vad är museivetenskap och vad är kulturarv. *Museer och kulturarv. En museivetenskaplig antologi*. Toim. Lennart Palmqvist & Stefan Bohman. Carlssons, Stockholm.

- Edgren, Torsten 1963. Jysmä i Idensalmi. En boplatz med asbestkeramik och kamkeramik. *Finskt Museum* 1963, 13–37.
- Enqvist, Johanna 2016. *Suojellut muistot. Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Holmberg, H. J. 1863. Förteckning och Afbildningar af Finska Fornlemningar. I. Stenåldern. II. Bronsåldern. *Bidrag till Finlands Naturkännedom, Etnografi och Statistik* 9. Helsingfors.
- Huurre, Matti 2003. Viipurin läänin kivikausi. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*, 151–244. Toim. Matti Saarnisto. Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta.
- Häkälä, Piritta & Sorvali, Eetu 2017. Metallia näkyvässä, ja sitten minä vähän innostuin. *Muinaistutkija* 1/2017, 36–41.
- Immonen, Visa & Kinnunen, Joonas 2020. Kulttuurinen kestävyys 2010-luvun metallinilmainsinharrastuksessa. *Muinaistutkija* 2/2020, 2–25.
- Kalm, Pehr/Castrén, Eric 1754. *Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer Cajanaborgslän*. Jacob Merckell, Åbo.
- Kunnas-Pusa, Liisa 2016. Tärvellyt ja kaaputetut – Kivikautiset irtolöydöt Jaakkiman pitäjistä ja kivikauden esineiden keräily 1800–1900-lukujen vaihteessa. *Muinaistutkija* 4/2016, 2–17.
- Jokilehto, Jukka 1999. *A History of Architectural Conservation*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1987. Esihistorian vuosituhanne Savon alueella. *Savon historia 1. Esihistorian vuosituhanne ja keskiaika*, 11–264. Kustannuskiila, Kuopio.
- Modarress, Mirette & Hakamäki, Ville 2019. Metallinilmainsinharrastus: kriittisiä näkökulmia ja tutkimuksellista yhteistyötä. *Muinaistutkija* 2/2019, 2–12.
- Moilanen, Ulla & Jokela, Janna & Siltainsuu, Jenni & Aalto, Ilari & Koivisto, Andreas & Viljanmaa, Sami & Näränen, Jari 2019. Yleisökaivauksen suunnittelun ja toteutuksen hyvät käytännöt. *Muinaistutkija* 3/2019, 2–17.
- Pohjakallio, Lauri 1974. *Pohjois-Savon esihistoriallisten kohteiden arkistoinventointi*. Pohjois-Savon seutukaavaliitto, Kuopio.
- Porthan, Sigfrid Henrik 1775/1982. *Descriptio paroeciae Cuopio – Kuvaus Kuopion pitäjistä*. Näköispainos. Suom. Nils G. Hublin. Kuopion kaupungin 200-vuotisjuhlien valmistelutoimikunta, Kuopio.

Rinne, Juhani 1947. Esihistoria muinaislöytöjen valossa. *Savon historia, 1 osa. Esihistoria ja keskiaika*, 1–38. Toim. M. Ruuth, L. Harmaja, I. Salomies, K. Teräsvuori & H. Waris. Kuopio.

Rissanen, Santeri 1927. *Iisalmen entisen pitäjän historia*. Kuopio.

Salmi, Hannu 2001. Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. *Jokapäiväinen historia. Tietolipas* 177, 134–149. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Salminen, Timo 2003. *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 110. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Sivula, Anna 2010. Menetetyn järven jäljillä. Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia. *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa? Historia mirabilis* 6, 21–39. Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.

Sivula, Anna 2013. Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä. *Mitä on kulttuuriperintö? Tietolipas* 243, 161–191. Toim. Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Smith, Laurajane 2006. *Uses of Heritage*. Routledge, London and New York.

Solli, Brit & Burström, Mats & Domanska, Ewa & Edgeworth, Matt & González-Ruibal, Alfredo & Holtorf, Cornelius & Lucas, Gavin & Oestigaard, Terje & Smith, Laurajane & Witmore, Christopher 2011. Some Reflections on Heritage and Archaeology in the Anthropocene. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 44 Nro 1, 40–88. DOI: 10.1080/00293652.2011.572677.

Talvio, Tuukka 2016. *Suomen kansallismuseo. Ikkuna menneeseen ja tulevaan*. Museoviraston julkaisuja 7. Museovirasto, Helsinki.

Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo 16.9.1771.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/484190?page=1>

Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013. Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. *Mitä on kulttuuriperintö? Tietolipas* 243, 12–27. Toim. Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Valkeapää, Leena 2018. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistorialliset tutkimusretket Suomessa 1871–1902. *Tahiti* Vol. 8 Nro 1, 5–27. DOI: <https://doi.org/10.23995/tht.69289>.

Valkeapää, Leena 2020. *Saman taiteen lapset – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistorialliset tutkimusretket 1871–1902*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 124. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Vallinkoski, Jorma 1962–1969. *Turun akatemian väitöskirjat I–II*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Wegelius, H. E. 1878. Muinaisjäännöksiä Kuopion kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* III, 109–143.

Kuvatekstit

Kuva 1. Alli Nissinen (1866–1926) vuonna 1907. Nissinen oli opettaja, kirjailija, kääntäjä, runoilija, kansanedustaja ja feministi. Hän toimi nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajana 1907–1909, sekä mm. Suomenkielisen Marttaliiton puheenjohtajana ja Marttayhdistyksen ja Naisasialiitto Unionin varapuheenjohtajana.⁵⁰ Kuva: Oy Launis Ab / Wikimedia Commons.

Kuva 2. Kartta Kuopion läänistä vuodelta 1833.

Kuva 3. ”Siintävät selät välkkyvät jo kaukaa metsän rantamaa tai viljeltyjä rinteitä kulkevan katselijan silmiin ja valtavat joet jakavat tasankoja kauniiksi niemimaiksi ja lohkovat saaria seutujen ihanuutta täydentämään, ja siellä täällä metsän sulo siimeksessä loiskii lammin kevyt laine, jota harvoin vielä venhe halkaisee.⁵¹” Iisalmen Haapajärveä kuvattuna romahtaneen jyrkän rantapenkereen päältä syksyllä 2019. Kuva: L. Kunnas-Pusa.

Kuva 4. Paikkoja, joissa Nissinen vieraili retkensä aikana⁵². **Kiuruvesi:** Lapinsalo (1), Remeskylä (2), Luupuvesi (3), Hautajärven Kyllönniemen röykkiö (5). **Vieremä:** Kirkonkylä (4), Valkeiskylä (7). **Iisalmi:** Haajainen (Haajaiskylä) (6), Ryhälänmäki (8), Iinranta (9), Lapinniemi (10), Linna (11), Koljonvirran taistelupaikat ja muistomerkit (12–13), Kustaa Aadolfin kirkko ja hautausmaa, Kirkkosalmen alue (14). **Sonkajärvi:** Sonkajärven ja Vääräjärven välinen kannas (15). **Lapinlahti:** Savonneva (16), Linnansalmen ranta (17), Lapinlahden kirkko (18). **Nilsjä:** Syvärin Saunaniemi (19), Leväniemen ranta (20), kirkko ja hautausmaa (21). Kartta: T. Knuutinen.

Kuva 5. Nissisen piirros Kyllönniemen röykkiöstä.

Kuva 6. Kartta vuoden 2019 inventointireiteistä. Kartta: T. Knuutinen.

Tiivistelmät

"Den där gamla fula saken borde brännas" - Kulturarvskonstruktion i Norra Savolax

I flera århundraden har kulturarvet i Norra Savolax skapats och styrts genom kulturarvsprocesser, som engagerat både forskare och lokalbor. Olika aktörer kan ofta ha motstridiga åsikter angående var som är kulturarv och värt att bevaras. I denna artikel behandlas dessa processer huvudsakligen utgående från den redogörelse som Finska fornminnesföreningens stipendiat Alli Nissinen år 1887 utarbetade kring fornlämningarna i Idensalmi härad. Nissinens expedition jämförs med en arkeologisk inventering gjord på samma område 132 år senare. Under åren emellan har nationalromantiken och folkbildningen ersatts med ideal som bygger på medborgarvetenskap och ett mångstämmigt kulturarv.

"That old ugly thing should be burnt" – Constructing and researching cultural heritage in Northern Savo

For centuries, the archaeological and cultural heritage in Northern Savo has been constructed and managed by researchers and the local communities alike. Different agents often contradict in regarding what constitutes as cultural heritage. This article outlines these processes through an account of archaeological and ethnographic phenomena in Iisalmi parish, written in 1887 by Alli Nissinen, a stipendiate of the Finnish Antiquarian Society. An archaeological survey was conducted in the same area 132 years later. During that time, national romanticism and one-way public education have been gradually replaced by ideals of citizen science and multivocal, diverse cultural heritage.

Loppuviitteet

¹Nissinen 1887, 43–46, 51.

²Esim. Salminen 2003, 34–35; Talvio 2016, 14–82; Valkeapää 2018, 5. Aiemmin muinaisesineitä oli saatu lahjoituksina Turun akatemian (sittemmin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston, nykyisen Helsingin yliopiston) kokoelmiin.

³Valkeapää 2018, 21; ks. myös Valkeapää 2020.

⁴Kulttuuriperinnön määrittelystä ja käsitteestä esim. Bohman 2003; Tuomi-Nikula et al. 2013; Sivula 2010; 2013; Enqvist 2016. Kulttuuriperinnön ja kulttuuriperintöprosessien lisäksi voidaan puhua myös historiakulttuurista, joka sisältää kaiken menneisyydestä esitettyjen mielikuvien käytön ja tuottamisen, myös akateemisen tutkimuksen ulkopuolisen (Sivula 2013, 162–163, ks. myös Aronsson 2004; Salmi 2001).

⁵Smith 2006. Suomessakin esim. C. A. Gottlund kuvaili 1830-luvulla «vanhoinjäännöksiä» sekä materiaalisella että aineettomalla tasolla, ks. Enqvist 2016, 125–126.

⁶Smith 2006, 3.

⁷Ks. esim. Solli et al. 2013.

⁸Smith 2006, 3, 83.

⁹Sivula 2010, 22–23. Muinaisjäännöksiin liittyvän käsitteistön kehityksestä ks. myös Enqvist 2016.

¹⁰Sivula 2010, 22, 33.

¹¹Sivula 2010, 28–29.

¹²Esim. Häkälä & Sorvali 2017; Modarress & Hakamäki 2019; Moilanen et al. 2019.

¹³Porthan 1775. Usein 1700-luvun opinnäytteet olivat ohjaavan professorin kirjoittamia (ks. Vallinkoski 1967–1969 II, 93–94). Respondentti oli kuitenkin yleensä itse laatinut tämäntyyppiset tutkimukset ja kuvasi niissä omaa kotiseutuaan. Näin myös Porthan, joka seurasi isäänsä Kuopion kappalaisen virkaan vuonna 1783.

¹⁴Porthan 1775, 13–14.

¹⁵Porthan 1775, 15–16.

¹⁶Esim. Kalm/Castrén 1754.

¹⁷Julkaistu osittain sanomalehdessä *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 16.9.1771.

¹⁸Holmberg 1863, 23–25.

-
- ¹⁹Muinaiskalupäiväkirjan nykyinen ylläpitäjä on Museovirasto, mutta luettelon tiedot ulottuvat vuoteen 1829, jolloin yliopisto siirrettiin Turusta Helsinkiin ja sen kokoelmien kerääminen aloitettiin uudestaan.
- ²⁰Wegelius 1878, 114, 124–125, 129–130, 134–135.
- ²¹Gustaf Mauritz Schmidt (1792–1864) toimi lääkärinä Kuopiossa ja asui vaimonsa kotitalalla Halolassa Maaningalla. Toinen mainittu henkilö on todennäköisesti Erik Rudbeck (1830–1867), iisalmelainen opettaja, kansanrunouden kerääjä ja toimittaja (<https://portal.mtt.fi/portal/page/portal/mtt/mtt/esittely/toimipaikat/maaninka/historiaa>; <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/>. Luettu 1.3.2020.)
- ²²Nissinen 1887, 2–3.
- ²³Nissinen 1887, 59. Koivun alla kerrottiin olevan haudattuna joko Nilsiäns ensimmäinen haudankaivaja tai Syväriin hukkuneet rakastavaiset.
- ²⁴Nissinen 1887, 5.
- ²⁵Nissinen 1887, 18–20, 25–26.
- ²⁶Nissinen 1887, 23–24, 28.
- ²⁷Nissinen 1887, 39–41. Kiviesineiden keräilystä vrt. esim. Kunnas-Pusa 2016.
- ²⁸KM 2540. Nissinen 1887, 40–41.
- ²⁹Käärmeiden kärjäkivet olivat kansanuskossa taikavoimaisina pidettyjä sileitä ja pyöreitä luonnonkiviä tai toisinaan kivikautisia reiällisiä kiviesineitä, ks. esim. Huurre 2003, 168–169. Nissisen keräämistä esineistä sanotaan Muinaiskalupäiväkirjassa, että ”pieni kivinen värttinän pyörä” on käärmeen kärjäkivi, joita ”löytyy järvien rannoilta usein, niitä on kai käytetty kalanpyydysten painoina”.
- ³⁰Nissinen 1887, 29–32.
- ³¹Pohjois-Savoon, Kainuuseen ja Ouluun suuntautui SMY:n taidehistoriallisen retkikunnan tutkimusmatka vuonna 1899 (Valkeapää 2018, 14–15).
- ³²Nissinen 1887, 54.
- ³³Nissinen 1887, 72, 76.
- ³⁴Nissinen 1887, 77–78.
- ³⁵Nissinen 1887, 90–92, 97–98.
- ³⁶Nissinen 1887: 2–4.
- ³⁷Nissinen 1887, 6–8.
- ³⁸KM 3017: 2. Rissanen 1927, 43; Lehtosalo–Hilander 1987, 125.
- ³⁹Heikel 1894; Appellgren 1899; 1908, 14–16.
- ⁴⁰Ks. Edgren 1963; Rinne 1947; Pohjakallio 1974; Lehtosalo–Hilander 1987.
- ⁴¹Siilinjärven Pöljällä sekä rautatie että valtatie 5 kulkevat käytännössä suoraan muinaisjäännösalueen läpi.
- ⁴²Pohjakallio 1975.
- ⁴³Vrt. projektin Facebook-sivulle 25.8.2019 jätetty kommentti: ”Hienoa että historiaa löytyy näin läheltä”. <https://www.facebook.com/muinaissavo/>. Luettu 13.3.2020.
- ⁴⁴Nissinen 1887, 30.
- ⁴⁵Nissinen 1887, 10.
- ⁴⁶Immonen & Kinnunen 2020.
- ⁴⁷Tuomi-Nikula et al. 2013, 15–16.
- ⁴⁸Nissinen 1887, 9.
- ⁴⁹Jokilehto 1999.
- ⁵⁰<https://www.martat.fi/martat/marttaperinne/henkilot/marttaliiton-puheenjohtajat/alli-nissinen/>, luettu 13.3.2020.
- ⁵¹Nissinen 1887, 12.
- ⁵²Nissinen 1887; Muinaiskalupäiväkirja.